



ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγή στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (Υ) ΙΣΕ 101

Διδάσκων: Γρηγόριος Ψαλλίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής

Η δεκαετία του 1940: πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος

Ακαδημαϊκό Έτος 2013-2014

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Ο βρετανικός παράγοντας και το καθεστώς της 4 ^{ης} Αυγούστου.....	4
Ελλάδα-Ιταλία-Βρετανία: οι ζυμώσεις και ο πόλεμος.....	9
Κατοχή, συνεργασία και αντίσταση.....	16
Τα Δεκεμβριανά και ο Εμφύλιος.....	24
Σύνοψη.....	30
Βιβλιογραφία	31

Εισαγωγή

Η περίοδος της δεκαετίας του 1940 είναι μία από τις πλέον τραγικές και δραματικές στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Σχεδόν επί δέκα έτη η Ελλάδα έζησε υπό πολεμικές συνθήκες, ενώ οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και οι καταστροφές των υποδομών της χώρας, άφησαν βαθιές πληγές, οι οποίες χρειάστηκαν δεκαετίες προκειμένου να επουλωθούν. Δεκαετίες χρειάστηκαν να επουλωθούν και οι πληγές που προκλήθηκαν στην ελληνική κοινωνία και λόγω της εμφύλιας διαμάχης μεταξύ του ΚΚΕ και του αστικού πολιτικού φάσματος, η οποία ξέσπασε στη χώρα μετά την απελευθέρωση, αλλά που οι ρίζες της βρίσκονται στην περίοδο της Κατοχής, ενώ κάποια στοιχεία της ανάγονται ακόμη και στη δεκαετία του 1930.

Η κατάρρευση το 1940 του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου και η συνθηκολόγηση μετά τη συνδυασμένη ιταλογερμανική επίθεση, η διαφυγή της βασιλικής κυβέρνησης στη Μ. Ανατολή και η εγκαθίδρυση κατοχικού καθεστώτος με κυβερνήσεις δωσιλόγων από τις δυνάμεις της Τριπλής κατοχής το 1941, συγκλόνισαν τις δομές της ελληνικής κοινωνίας. Το κενό που προκλήθηκε στην πολιτική της συνείδηση έσπευσε να καλύψει το ΚΚΕ, μέσω της μεγάλης αντιστασιακής οργάνωσης που ιδρύθηκε, το ΕΑΜ. Από τη στιγμή που το ΕΑΜ αναδείχθηκε με πυλώνα τους κομμουνιστές στη μακράν μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση, με το πλέον οργανωμένο στρατιωτικό σκέλος και τη μεγαλύτερη απήχηση στον ελληνικό λαό, η ηγεσία του ΚΚΕ υιοθέτησε μία στρατηγική που θα οδηγούσε στη διασφάλιση του πλήρους ελέγχου της Εθνικής Αντίστασης από αυτό και, επομένως, στη ενδυνάμωση της θέσης του στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Η στρατηγική αυτή του ΚΚΕ προκάλεσε ρήγμα μεταξύ αυτού και των μη εαμικών αντιστασιακών οργανώσεων, με αποτέλεσμα αφενός τη στροφή μέρους του ελληνικού πληθυσμού προς τη ανοχή ή και τη συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις, και αφετέρου την αντιπαράθεση της εαμικής συσπείρωσης κομμάτων-οργανώσεων-προσωπικοτήτων και ανώνυμων πολιτών με το αστικό πολιτικό φάσμα. Μετά την απελευθέρωση, είχε ήδη συγκροτηθεί μία αντιεαμική παράταξη, η οποία, σε συνεργασία με τους Βρετανούς, επιχείρησε να ελέγξει το μεταπολεμικό καθεστώς της χώρας. Η πίεση που ασκήθηκε από το ΕΑΜ, η πολεμική που δέχθηκε από τις αστικές δυνάμεις, και οι επιλογές της ηγεσίας του ΚΚΕ οδήγησαν τελικά στην έκρηξη και της κύριας φάσης του Εμφυλίου Πολέμου.

Ο βρετανικός παράγοντας και το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου

Τίθεται συχνά το ερώτημα σχετικά με τους λόγους για τους οποίους ο δικτάτορας Ι. Μεταξά δεν υποχώρησε έναντι του ιταλικού τελεσιγράφου της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, αφού, το ιταλικό καθεστώς, όπως και της Γερμανίας, συμμάχου της Ιταλίας, ήταν ιδεολογικά συγγενές με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Η στάση του καθεστώτος δεν υπαγορεύτηκε από τον ιδεολογικό του προσανατολισμό, ούτε από τις παλιές σχέσεις του Μεταξά με τη Γερμανία. Ο Μεταξάς ορθά εκτίμησε τις δεδομένες γεωπολιτικές παραμέτρους της Ελλάδας, αλλά και τις εσωτερικές ισορροπίες στο πολιτικό σύστημα της χώρα, καθώς όφειλε να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του τη βούληση του βασιλιά και του στρατού. Άλλωστε, τα αντικοινοβουλευτικού τύπου καθεστώτα που είχαν επικρατήσει στην Ευρώπη είχαν ως βασικό χαρακτηριστικό τους τον εθνικισμό, στοιχείο που συχνά έστρεφε το ένα εναντίον του άλλου, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Ουγγαρίας και της Ρουμανίας.

Η Βρετανία είχε ήδη προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες με σκοπό την παλινόρθωση της μοναρχίας στην Ελλάδα, καθώς η βρετανική κυβέρνηση θεωρούσε ότι ο Γεώργιος Β΄ θα εξυπηρετούσε τα βρετανικά οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα. Η έναρξη της ιταλικής επίθεσης στην Αιθιοπία απείλησε τα βρετανικά συμφέροντα στην Ανατολική Αφρική και έθετε υπό αμφισβήτηση τον θεσμό της Κοινωνίας των Εθνών. Εξάλλου, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου ήταν εξαρτημένο σε σημαντικό βαθμό από την εύνοια του Γεωργίου Β΄, όχι απλώς γιατί ο Μεταξάς είχε λάβει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον βασιλιά, η οποία ήταν δυνατόν να ανακληθεί, αλλά και γιατί ο στρατός παρέμενε υπό την επιρροή των ανακτόρων, παρά τις προσπάθειες του Μεταξά να προσεταιριστεί στελέχη του στρατεύματος..

Σε όλη την περίοδο του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου η Βρετανία ασκούσε σημαντική επιρροή στα ελληνικά πράγματα, υπαγορεύοντας συχνά τις επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης, όχι μόνο στην εξωτερική, αλλά και στην εσωτερική της πολιτική, με άξονα διείσδυσης κυρίως τα ανάκτορα. Από την άλλη πλευρά, η αναζήτηση ή η κατασκευή δεσμών ιδεολογικής συγγένειας με το χιτλερικό καθεστώς και ο παλαιός θαυμασμός του Μεταξά για τη Γερμανία οδηγούσαν την κυβέρνησή σε κάποια προσέγγιση με το Βερολίνο, περιορισμένη όμως στο πεδίο των εμπορικών σχέσεων. Από το 1936 έως το τέλος του 1940, η Ελλάδα ισορροπούσε μεταξύ των επιρροών των δύο μεγάλων δυνάμεων, με μία αισθητή, ωστόσο, υπεροχή της Βρετανίας. Η ιδιαίτερη σημασία των σχέσεων με τη Βρετανία έγινε

πιο ξεκάθαρη μετά το 1938, όταν πλέον άρχισαν να διαφαίνονται οι επιθετικά στρατηγικές επιλογές της Γερμανίας στην Ευρώπη και της συμμάχου της, της Ιταλίας, στη Μεσόγειο.

Το 1937 ήταν έκδηλη η ανησυχία των Βρετανών για την προσέγγιση της Ελλάδας με τη Γερμανία. Ωστόσο, οι επαφές μεταξύ των δύο χωρών δεν ήταν ούτε τόσο πολλές, ούτε σε πεδία «επικίνδυνα» για τα βρετανικά συμφέροντα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Η συνεργασία της Ελλάδας με τη Γερμανία ήταν κυρίως οικονομική και, μάλιστα, εμπορική. Το 1937 οι εξαγωγές ελληνικών προϊόντων προς τη Γερμανία ήταν τρεισήμισι φορές μεγαλύτερες από εκείνες προς τη Βρετανία. Αντίστοιχα, οι ελληνικές εισαγωγές από τη Γερμανία ήταν διπλάσιες εκείνων από τη Βρετανία. Το πιο σημαντικό, όμως, ήταν ότι το εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας με τη Βρετανία ήταν αρνητικό, ενώ με τη Γερμανία θετικό. Ειδικά το τελευταίο αυτό στοιχείο προοιωνίζε την εμβάθυνση της εμπορικής συνεργασίας της Αθήνας με το Βερολίνο, η οποία σταδιακά θα μπορούσε να προχωρήσει και σε χρηματοπιστωτική συνεργασία και στη συνέχεια ακόμη και σε πολιτική συνεργασία, καθώς, μάλιστα, υπήρχαν και κατ' επίφαση ιδεολογικές ομοιότητες μεταξύ των καθεστώτων των δύο χωρών.

Το θετικό για τη βρετανική πλευρά, εκτός από την επιρροή της στον Γεώργιο Β', ήταν ότι η κυβέρνηση του Λονδίνου ήταν η μεγαλύτερη πιστώτρια της Ελλάδας, με τους βρετανούς ομολογιούχους να κρατούν σχεδόν το 70% του ελληνικού εξωτερικού χρέους. Η υπόθεση των ελληνικών χρεογράφων που βρίσκονταν σε βρετανικά χέρια, είχε αποτελέσει αιτία προστριβών στο παρελθόν και μόνιμο λόγο παρέμβασης του Λονδίνου στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Κατά την περίοδο 1932-1936 οι ελληνικές κυβερνήσεις, υπό το βάρος της οικονομικής κρίσης, είχαν περιορίσει τις πληρωμές προς τους βρετανούς ομολογιούχους σε ένα μικρό ποσοστό των τόκων, ενώ για το κεφάλαιο είχε κηρυχθεί στάση πληρωμών. Σε όλο αυτό το διάστημα, οι βρετανοί ομολογιούχοι χρησιμοποιούσαν την επιρροή τους στη βρετανική κυβέρνηση, ώστε αυτή να πιέσει την ελληνική πλευρά για αύξηση του ύψους των πληρωμών. Η υπόθεση αυτή φαίνεται ότι να συνέτεινε, μάλιστα, στην παλινόρθωση της μοναρχίας που υποστηρίχθηκε και από τους Βρετανούς το 1935. Πράγματι, μετά την τοποθέτηση από τον Γεώργιο Β' του Μεταξά στην ηγεσία της χώρας, ο δικτάτορας αύξησε το ύψος των πληρωμών. Παρά ταύτα, το 1937 ο Μεταξάς αρνήθηκε κάθε περαιτέρω αύξηση των πληρωμών, φτάνοντας μέχρι του σημείου να απειλήσει με παραίτηση, καθώς υπήρχαν αυξημένες χρηματοδοτικές ανάγκες για το εξοπλιστικό πρόγραμμα της χώρας, και ήταν προφανές ότι ο ελληνικός λαός δεν θα μπορούσε να αντέξει επιπλέον οικονομική επιβάρυνση.

Η σθεναρή στάση του Μεταξά στο θέμα του χρέους, οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Γερμανία και η δραστηριότητα του Βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα, Sydney Waterlow, οδήγησαν το Λονδίνο στην αναθεώρηση της στάσης του, ως προς την άσκηση πιέσεων στην ελληνική κυβέρνηση υπέρ των οικονομικών συμφερόντων των Βρετανών επιχειρηματιών και ομολογιούχων. Ο Waterlow, μάλιστα, σε μακροσκελή επιστολή του προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών, διατύπωσε μία σειρά επιχειρημάτων, σύμφωνα με τα οποία το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν ήταν ολοκληρωτικό, ούτε φασιστικό, ενώ η Ελλάδα δεν θα μπορούσε ποτέ να εγκαταλείψει τη φιλία και τη συμμαχία της με τη Βρετανία. Στο εξής η βρετανική κυβέρνηση υιοθέτησε την πολιτική πλήρους στήριξης του καθεστώτος Μεταξά.

Η κατάσταση που προέκυψε στην Ευρώπη μετά τον Σεπτέμβριο του 1938 και τη Συμφωνία του Μονάχου, με τη Γερμανία να προβάλλει πλέον ξεκάθαρα ως μία υπολογίσιμη στρατιωτική και πολιτική δύναμη και να συμμαχεί με την Ιταλία του Μουσολίνι, ώθησε τους υπολοίπους ευρωπαίους ηγέτες στην αναζήτηση στρατηγικών συμμαχιών. Η κατάσταση αυτή δεν άφησε ανεπηρέαστες τις σχέσεις της Ελλάδας με τη Βρετανία και τη Γερμανία. Ο Μεταξάς μέχρι τότε είχε αφήσει κάποια περιθώρια για ελληνογερμανική συνεργασία και στον τομέα των εξοπλισμών. Μάλιστα, το 1937 είχε επιτρέψει τη συναρμολόγηση γερμανικών πολεμικών αεροσκαφών στην Ελλάδα, με τελικό προορισμό την παράταξη του Φράνκο στην Ισπανία. Μετά τη Συμφωνία του Μονάχου, όμως, ο Μεταξάς ταύτισε πλέον τη διεθνή θέση της χώρας με τη Βρετανία, αν και η δεύτερη δεν είχε προβεί σε ρητές δεσμεύσεις ως προς την ασφάλεια της Ελλάδας. Ο Έλληνας δικτάτορας του ύστερου μεσοπολέμου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εθνικό Διχασμό είχε ταχθεί φανατικά υπέρ του Κωνσταντίνου Α΄ και της γερμανόφιλης ουδετερότητας της Ελλάδας. Όμως, είχε αντιληφθεί τελικά ότι η γεωγραφική θέση και γεωμορφολογία της χώρας, την καθιστούσε όχι μόνο απαραίτητη για τη ναυτική δύναμη της Βρετανίας, αλλά και ευάλωτη από αυτήν. Άλλωστε, ήταν σε θέση να αντιληφθεί ότι η ήττα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν αποτέλεσμα ακριβώς της ναυτικής υπεροπλίας της Αντάντ, και κυρίως της Βρετανίας, η οποία είχε ελεύθερη πρόσβαση σε απεριόριστους πόρους, κάτι που δεν είχαν ταυτόχρονα οι αντίπαλοί της. Ως εκ τούτου, ήταν ξεκάθαρο ότι σε περίπτωση νέου ευρωπαϊκού πολέμου, ο ελληνικός παράγοντας θα ευρίσκετο εκών άκων στο πλευρό της Βρετανίας.

Οι Βρετανοί, παρά τις εκκλήσεις και τις προειδοποιήσεις του Μεταξά, δεν δέχθηκαν να συνάψουν επίσημη συμμαχία με την Ελλάδα. Οι λόγοι για αυτή τους τη στάση ήταν κυρίως τρεις:

Α) Η Ελλάδα υστερούσε σημαντικά όσον αφορά στην πολεμική της προπαρασκευή γενικά, και ιδιαίτερα στον τομέα της αεροπορίας και της αεράμυνας. Σε περίπτωση συμμαχίας η Βρετανία θα έπρεπε να καλύψει τις ελληνικές ελλείψεις, εις βάρος των δικών της αναγκών. Επιπλέον, η ελλιπής ελληνική προπαρασκευή θα μπορούσε να φέρει τη Βρετανία σε δύσκολη θέση, σε περίπτωση κατάρρευσης της ελληνικής άμυνας, εκθέτοντας σε υπέρμετρο κίνδυνο τις όποιες δυνάμεις θα είχε διαθέσει η ίδια για την άμυνα της Ελλάδας.

Β) Μία συμμαχία της Βρετανίας με την Ελλάδα προτού μάλιστα συγκεκριμενοποιηθούν οι συμμαχίες και οι ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή, θα μπορούσε να εμπλέξει τη Βρετανία σε πολεμική περιπέτεια, χωρίς δική της πρωτοβουλία, και χωρίς να διακυβεύονται τα δικά της συμφέροντα. Μία τέτοια συμμαχία θα ερέθιζε τον Μουσολίνι, ενώ, μέχρι εκείνη τη στιγμή, οι βρετανοί πολιτικοί εκτιμούσαν ότι υπήρχαν περιθώρια απομάκρυνσής της Ρώμης από τον εναγκαλισμό του Χίτλερ. Επιπλέον, οι παλιές διαφορές και προστριβές της Ελλάδας με τη Βουλγαρία θα μπορούσαν να αναζωπυρωθούν και η Βρετανία να εμπλακεί σε μία πολεμική αναμέτρηση χωρίς λόγο.

Γ) Παρά την εμπιστοσύνη και τη στήριξη που χάριζαν απλόχερα οι βρετανοί πολιτικοί ιθύνοντες στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου, η βρετανική κοινή γνώμη ήταν κατά βάση αντιφασιστική και φιλελεύθερη. Ως εκ τούτου, μία επίσημη σχέση μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, υπό τη μορφή της συμμαχίας, θα μπορούσε να επιφέρει πλήγμα στην εικόνα της βρετανικής κυβέρνησης στο εσωτερικό, λόγω του αντικοινοβουλευτικού και αυταρχικού χαρακτήρα του Μεταξικού καθεστώτος. Άλλωστε, όπως προκύπτει και από την εσωτερική αλληλογραφία του Foreign Office της περιόδου που εξετάζουμε, η βρετανική κυβέρνηση έκρινε ως χρήσιμο το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, όμως ταυτόχρονα είχε την πεποίθηση ότι ήταν αναποτελεσματικό και ότι η δημοτικότητά του μεταξύ του ελληνικού λαού ήταν αρκετά χαμηλή για να θεωρηθεί σταθερό. Ο πρεσβευτής της Waterlow, μάλιστα, έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου, όχι μόνο για την αυξανόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια κατά του Μεταξά, αλλά και για τον κίνδυνο επέκτασης αυτής της δυσαρέσκειας και εναντίον του Γεωργίου Β΄.

Στο επόμενο διάστημα το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών προσπάθησε να πείσει την Αθήνα για την ανάγκη ανεύρεσης κάποιας συνταγματικής κάλυψης για το καθεστώς Μεταξά, προκειμένου να αμβλυνθούν οι εσωτερικές και εξωτερικές αντιδράσεις προς αυτό.

Στο μεταξύ, κρίθηκε απαραίτητη η απομάκρυνση του Waterlow από την πρεσβεία της Αθήνας, καθώς ο Μεταξάς είχε μάθει ότι ο βρετανός πρεσβευτής δεν έτρεφε καθόλου καλή εκτίμηση προς το πρόσωπό του. Τον Απρίλιο του 1939, όμως, η Ιταλία προχώρησε στην κατάληψη της Αλβανίας και την ενσωμάτωσή της στο ιταλικό κράτος. Η Βρετανία και η Γαλλία, έχοντας πλέον αποφασίσει να μην υποχωρήσουν ξανά απέναντι στον Άξονα, δήλωσαν επίσημα ότι εγγυώνται την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας και της Ρουμανίας έναντι οποιασδήποτε απειλής από τρίτο κράτος. Έπειτα από αυτήν την εξέλιξη το ενδιαφέρον της Βρετανίας για τη ανεύρεση έστω κατ' επίφαση συνταγματικής κάλυψης του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου περιορίστηκε σημαντικά. Άλλωστε, από την 1η Σεπτεμβρίου ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και το ενδιαφέρον όλων εξέταζε τα πάντα και τους πάντας – επομένως και την Ελλάδα – υπό το πρίσμα των εξελίξεών του.

Ελλάδα-Ιταλία-Βρετανία: οι ζυμώσεις και ο πόλεμος

Η μονομερής δήλωση περί εγγυήσεως της Ελλάδας από τη Βρετανία δεν συνοδευόταν και από συγκεκριμένες δεσμεύσεις της Γηραιάς Αλβιόνος. Ως εκ τούτου, σε κάποιο βαθμό δυσχέραινε τη διεθνή θέση της Ελλάδας, παρά την ωφελούσε. Με τη δήλωση εγγυήσεως, η Βρετανία είχε θέσει την Ελλάδα μεταξύ της ίδιας και του Άξονα, ενώ της δήλωσης είχαν προηγηθεί και διαπραγματεύσεις μεταξύ του Λονδίνου και της Ρώμης, με αποτέλεσμα την *de facto* αναγνώριση των ιταλικών «ευαισθησιών» στα γεωπολιτικά ζητήματα που αφορούσαν την Ελλάδα. Ουσιαστικά, η βρετανική κυβέρνηση δήλωνε διεθνώς ότι επιθυμούσε την ουδετερότητα της Ελλάδας, παρά ότι ήταν διατεθειμένη να πολεμήσει για την ανεξαρτησία της. Ως απόρροια αυτής της τελευταίας εξέλιξης ξεκίνησαν επαφές μεταξύ του Μεταξά και της ιταλικής κυβέρνησης, προκειμένου να ανανεωθεί το Σύμφωνο Φιλίας, το οποίο είχε συναφθεί από τις δύο χώρες το 1929.

Έπειτα, μάλιστα, από τη δήλωση της ουδετερότητας της Ιταλίας στις 5 Σεπτεμβρίου, οι προσπάθειες για την ελληνοϊταλική προσέγγιση εντάθηκαν, και με έκπληξη ο Μεταξάς υποδέχθηκε δηλώσεις του Μουσολίνι για τις αγαθές προθέσεις του τελευταίου έναντι της Ελλάδας. Ο Ιταλός ηγέτης εξέφρασε τη βούλησή του να παρέχει εγγυήσεις για τη φιλική στάση της χώρας του, φτάνοντας, μάλιστα, στο σημείο να προσφέρει ακόμη και πολεμικό υλικό στην Ελλάδα, ως αντάλλαγμα για την ανανέωση του συμφώνου μεταξύ των δύο χωρών. Το σύμφωνο προέβλεπε την υποχρέωση των δύο μερών να τηρήσουν ευνοϊκή ουδετερότητα και να υποστηρίξουν διπλωματικά το ένα το άλλο σε περίπτωση πολέμου με τρίτη χώρα. Η εξέλιξη αυτή δυσαρέστησε τη Βρετανία, η οποία έβλεπε πλέον πολύ κοντά το ενδεχόμενο πολεμικής σύγκρουσης με την Ιταλία. Το Foreign Office προχώρησε σε πιέσεις προς τον Μεταξά, ώστε να μην ανανεωθεί το σύμφωνο, αλλά να συνταχθεί νέο, χωρίς ρητές δεσμεύσεις από την ελληνική πλευρά έναντι της ιταλικής. Ο Μεταξάς θορυβήθηκε από τις βρετανικές πιέσεις, με αποτέλεσμα τη διακοπή των διαπραγματεύσεων και την τελική ψύχρανση των σχέσεων των δύο χωρών.

Η εξέλιξη αυτή επέβαλε στον Μεταξά αλλαγή στρατηγικής, δηλαδή την επαναπροσέγγιση της Βρετανίας για τη κατάρτιση κοινού στρατηγικού σχεδίου, σε περίπτωση πολέμου της μίας, ή και των δύο χωρών με την Ιταλία. Αυτή η επιλογή υπαγόρευε την αλλαγή του ελληνικού αμυντικού προσανατολισμού, αφού, μέχρι το 1939 τα ελληνικά επιτελικά σχέδια ήταν προσαρμοσμένα μόνο για το ενδεχόμενο πολέμου με τη Βουλγαρία. Ακολούθησε μία περίοδος πυρετωδών προετοιμασιών και διαπραγματεύσεων

με τη βρετανική πλευρά, τόσο για το στρατηγικό σχέδιο, όσο και για τις απαραίτητες οικονομικές συμφωνίες, οι οποίες απέβλεπαν στην αύξηση των εμπορικών σχέσεων των δύο πλευρών, εις βάρος των συναλλαγών με τη Γερμανία, αλλά και στην παροχή πιστώσεων από τη Βρετανία για την αγορά βρετανικού πολεμικού υλικού. Η μείωση των συναλλαγών με τη Γερμανία ήγειρε αντιδράσεις από την πλευρά του Βερολίνου, το οποίο προειδοποίησε τον Μεταξά ότι δεν θεωρούσε τη στάση της Ελλάδας ως συμβατή με τη διακηρυγμένη ουδετερότητά της, ιδίως μετά τη μίσθωση του εμπορικού της στόλου από τη Βρετανία και τη μείωση των εξαγωγών χρωμίου προς τη γερμανική πολεμική βιομηχανία.

Ανάλογη προειδοποίηση ήρθε και από την πλευρά της Ιταλίας, όταν η τελευταία εισήλθε στον πόλεμο τον Ιούνιο του 1940. Ο Μουσολίνι επέστησε την προσοχή στα βαλκανικά κράτη, ιδίως στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα, σχετικά με τη στάση που έπρεπε να τηρήσουν ως προς τις δύο εμπόλεμες πλευρές, και απείλησε με την ανάληψη των «απαραίτητων» δράσεων από πλευράς Ιταλίας, σε περίπτωση που η πολιτική των βαλκανικών κρατών δεν ήταν σύμφωνη προς την ουδετερότητά τους. Όταν, μάλιστα, η ιταλική επίθεση προς την υπό βρετανική επικυριαρχία Αίγυπτο και το Σουέζ ουσιαστικά απέτυχε, η στάση της Ιταλίας έγινε προκλητική. Ο Μουσολίνι αποζητούσε έναν τρόπο να βελτιώσει το γόητρο και το ηθικό του ιταλικού στρατού απέναντι ενός θεωρητικά εύκολου αντιπάλου, και, ταυτόχρονα, να αποσπάσει την προσοχή των Βρετανών από τον κύριο στόχο του, δηλαδή από την Βόρειο Αφρική.

Οι προσπάθειες της Ιταλίας από τον Αύγουστο του 1940 (τορπιλισμός της « Έλλης») μέχρι τα μέσα του Οκτωβρίου αποσκοπούσαν στον εκφοβισμό της ελληνικής πλευράς, ώστε να υπαναχωρήσει από τη συνεργασία της με τη Βρετανία, και, ταυτόχρονα, να περισπά την προσοχή των Βρετανών, καθώς αυτοί θεωρητικά θα έπρεπε να δεσμεύσουν προσωπικό και μέσα για την προστασία της Ελλάδας. Παρά ταύτα, οι Βρετανοί ήταν εξαιρετικά φειδωλοί στην παροχή βοήθειας προς την ελληνική πλευρά, αφενός γιατί τα μέσα τους ήταν περιορισμένα εκείνη την περίοδο, και αφετέρου γιατί στον δικό τους σχεδιασμό, σε περίπτωση ιταλικής επίθεσης, η Ελλάδα θα τους ήταν χρήσιμη μόνο ως εστία αντίστασης με επιβραδυντικό χαρακτήρα. Η Βρετανία θα χρειαζόταν το σύνολο των δυνάμεών της, ώστε να κατανικήσει τις ιταλικές στη Βόρειο Αφρική και να πλήξει την ιταλική χερσόνησο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και για τη μόνη ελληνική περιοχή που θεωρούταν κρίσιμη για τη βρετανική πολεμική προσπάθεια, την Κρήτη, οι Βρετανοί δεν έλαβαν συγκεκριμένα μέτρα, ούτε απέστειλαν υλικό. Ένας επιπλέον λόγος για τη βρετανική στάση ήταν οι διαρκείς και θερμές διαβεβαιώσεις του Μεταξά ότι η Ελλάδα, εάν χρειαστεί θα πολεμήσει μέχρις εσχάτων, υποστηρίζοντας τη Βρετανία.

Τελικά, η απόφαση του Μεταξά τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου δεν ήταν «δύσκολη», όπως παρουσιάζεται κάποιες φορές. Ήταν ουσιαστικά ήδη ειλημμένη και αποτέλεσμα μίας σειράς επιλογών του Μεταξά, ήδη από το 1936. Άλλωστε, για την απόρριψη του ιταλικού τελεσιγράφου ο δικτάτορας δεν συμβουλευτηκε ούτε τον βασιλιά, ούτε το υπουργικό του συμβούλιο. Οπωσδήποτε, όμως, δεν ήταν και εύκολη, καθώς ο Μεταξάς, ως παλιός στρατιωτικός, είχε πλήρη επίγνωση του κινδύνου που διέτρεχε η χώρα, και των δεινών που θα υφίστατο ο πληθυσμός της. Γνώριζε ότι η ελλιπής αεράμυνα σήμαινε ότι οι ελληνικές πόλεις θα ήταν στο έλεος των ιταλικών βομβαρδισμών, ενώ το Γενικό Επιτελείο είχε αποφανθεί ότι η άμυνα στη γραμμή των συνόρων ήταν αδύνατη, και προέβλεπε την εκκένωση της Ηπείρου και την άμυνα κατά μήκος της Πίνδου και των οροσειρών της Δυτικής Μακεδονίας. Η μόνη ελπίδα που είχε η χώρα, σύμφωνα με αυτό το σενάριο, ήταν να καθυστερήσει για αρκετό διάστημα την ιταλική προέλαση, και στο μεταξύ η Βρετανία να επιτύχει καίριο πλήγμα στην Ιταλία, αναγκάζοντάς την σε συνθηκολόγηση.

Η πορεία του πολέμου από την 28^η Οκτωβρίου έως την έναρξη της γερμανικής επίθεσης τον Απρίλιο του 1941 είναι γνωστή. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι η αλλαγή της ελληνικής στρατηγικής του επιβραδυντικού αγώνα και η αντικατάστασή της με την ανάληψη επιθετικών πρωτοβουλιών, με αποτέλεσμα την απώθηση των Ιταλών βαθιά μέσα στο αλβανικό έδαφος, ήταν συνέπεια της «απειθαρχίας» του υποστράτηγου Κατσιμήτρου και της επιτυχημένης άμυνας που προέβαλε η 8^η Μεραρχία στο Καλπάκι. Η ήττα των ιταλικών δυνάμεων από την 8^η Μεραρχία κατέδειξε τα προβλήματα της ιταλικής πολεμικής προπαρασκευής, και οδήγησε στην αναθεώρηση των ελληνικών επιτελικών σχεδίων, ενώ η επιτυχημένη αντεπίθεση έδωσε τον απαραίτητο χρόνο για την υποστήριξη της Ελλάδας από τη Βρετανία. Η υποστήριξη αυτή είχε την μορφή αρχικά των ανεξάρτητων επιχειρήσεων του βρετανικού στόλου εναντίον του ιταλικού, με αποτέλεσμα την ήττα του τελευταίου στη ναυμαχία του Ταΐναρου, και την απόσυρσή του στην ασφαλέστερη Αδριατική. Στη συνέχεια οι Βρετανοί προώθησαν πολεμικό υλικό προς την Ελλάδα, προερχόμενο κυρίως από ιταλικά λάφυρα από το μέτωπο της Βορείου Αφρικής. Παράλληλα εξετάζονταν σενάρια για την αποστολή βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα, για τη δημιουργία ενός νέου βαλκανικού μετώπου.

Η νέα αυτή βρετανική προσέγγιση είχε δύο συνέπειες. Πρώτον, οι Βρετανοί, έχοντας αναθεωρήσει τις εκτιμήσεις τους για τη χρησιμότητα της Ελλάδας και τις δυνατότητες του ελληνικού στρατού, επιθυμούσαν τη διατήρηση του μετώπου, εμποδίζοντας τον Μεταξά να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις για την κατάπαυση του πυρός, έπειτα από πρωτοβουλία που είχε εκδηλωθεί από τη γερμανική πλευρά. Δεύτερον, η κλιμακούμενη εμπλοκή της

Βρετανίας στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, και ιδιαίτερα η παρουσία βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα στο τέλος του χειμώνα του 1940-41, απετέλεσε το κρίσιμο στοιχείο που έκρινε τελικά τη γερμανική στάση, αφού, μέχρι εκείνη τη στιγμή η Γερμανία αμφιταλαντευόταν μεταξύ της ειρήνευσης στην Ελλάδα και της άμεσης επέμβασής της. Ο Μεταξάς είχε αντιταχθεί στη φυσική παρουσία βρετανικών στρατευμάτων, καθώς έκρινε ότι αυτή θα προκαλούσε την άμεση επέμβαση της Γερμανίας, η οποία είχε ήδη από τις αρχές Ιανουαρίου του 1941 προωθήσει σημαντικές δυνάμεις στη Ρουμανία. Όμως, ο δικτάτορας απεβίωσε ξαφνικά στις 29 Ιανουαρίου.

Ο θάνατος του Μεταξά απετέλεσε πλήγμα για το καθεστώς, καθώς, από την έναρξη του πολέμου και μέχρι εκείνη τη στιγμή, στο πρόσωπό του είχε εστιαστεί μία απρόσμενη στήριξη του ελληνικού λαού. Επιπλέον, η ανάγκη διαδοχής του προκάλεσε τριγμούς στη συνοχή του καθεστώτος, καθώς διάφορα πρόσωπα επιδίωξαν να αναλάβουν τα ηνία της χώρας, ενώ ο στρατός αντέδρασε ακόμη και στην πρόταση του Γεωργίου Β' να δημιουργηθεί κυβέρνηση εθνικής ενότητας, με τη συμμετοχή και βενιζελικών πολιτικών. Παράλληλα, έγινε σαφές ότι το πολιτικό προσωπικό της χώρας, το οποίο είχε τεθεί στο περιθώριο μετά το 1936, δεν ήταν σε θέση να καταθέσει σοβαρή πρόταση για το μέλλον της Ελλάδας, αλλά παρέμενε αμέτοχο, παρακολουθώντας απλώς τις εξελίξεις. Τελικά, ο Γεώργιος Β' διόρισε ως διάδοχο του Μεταξά τον Αλ. Κορυζή, παρά τις αντιρρήσεις των Βρετανών που τον έκριναν ως άβουλο και ελάχιστα αποτελεσματικό.

Η πρόσδεση της Βουλγαρίας στο άρμα της Γερμανίας, η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και η αθέτηση των υποσχέσεων της Τουρκίας, τόσο προς την Ελλάδα, όσο και προς τη Βρετανία με την οποία τυπικά ήταν σύμμαχος, προδιέγραφαν και το μέλλον της Ελλάδας. Άλλωστε, ο Παπάγος, ως αρχιστράτηγος των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, απέρριψε οποιαδήποτε σύμπτυξη θα άφηνε τη Βόρεια Ελλάδα στα χέρια των Γερμανών και των Βουλγάρων χωρίς μάχη, παρότι η γραμμή άμυνας του Αλιάκμονα, που πρότειναν οι Βρετανοί και υποστήριξαν αρκετοί Έλληνες στρατιωτικοί, προσέφερε αρκετά πλεονεκτήματα έναντι της άμυνας επί των συνόρων, και κάποιες αμυδρές ελπίδες επιτυχίας. Ωστόσο, η επιλογή του Παπάγου, αν και λανθασμένη στρατιωτικά, δικαιολογείται πολιτικά. Η χωρίς μάχη εκκένωση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης θα είχε άσχημες συνέπειες όσον αφορά στο μέλλον των περιοχών αυτών, τις οποίες διεκδικούσαν οι Βούλγαροι. Αντίθετα, η υπεράσπισή τους, ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα, θα ενίσχυε ηθικά την Ελλάδα και θα της έδινε ένα σημαντικό πολιτικό επιχείρημα για τη διατήρηση της ελληνικής κυριαρχίας σε αυτές τις περιοχές, ακόμη και στην περίπτωση ήττας. Αντίστοιχα, η αναδίπλωση από το αλβανικό μέτωπο, στο οποίο ο

ελληνικός στρατός μέχρι τότε ήταν ο απόλυτος νικητής έναντι των Ιταλών, θα καταρράκωνε το ηθικό του και θα ανέτρεπε τα κέρδη που είχαν προκύψει από τον αγώνα, τόσο για το μέλλον της Βορείου Ηπείρου, όσο και για το σύνολο των διαπραγματεύσεων μετά τον πόλεμο με την Ιταλία. Ούτως ή άλλως, το ελληνικό επιτελείο ήταν πεπεισμένο ότι η Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να αντισταθεί στη γερμανική επίθεση, και για τον λόγο αυτόν ο σχεδιασμός από το Γενικό Επιτελείο αφορούσε μόνο στην επίδειξη της ελληνικής θέλησης να υπερασπιστεί την επικράτεια, και όχι στην επίτευξη ουσιαστικών στρατιωτικών αποτελεσμάτων.

Η γερμανική επίθεση ξεκίνησε στις 6 Απριλίου και, παρά την επιτυχημένη άμυνα του ελληνικού στρατού στη Γραμμή Μεταξά, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα η ελληνική παράταξη ανατράπηκε, κυρίως από τα τμήματα που επιτέθηκαν μέσω του γιουγκοσλαβικού εδάφους. Αυτό προκάλεσε ραγδαίες εξελίξεις στην ελληνική πλευρά με κυριότερα χαρακτηριστικά τις σπασμωδικές, ασυντόνιστες και αντικρουόμενες αντιδράσεις του Γενικού Επιτελείου, του βασιλιά και των υπολοίπων μελών της κυβέρνησης. Παράλληλα η κατακόρυφη πτώση του ηθικού του στρατεύματος, ακόμη και στον τομέα της Ηπείρου, με την αγνόηση διαταγών από τους διοικητές σχηματισμών και την αθρόα αύξηση των λιποταξιών σε σημείο στάσης, επέτειναν την κρίση.

Αυτό που βάρυνε περισσότερο για τον Γεώργιο Β΄ που είχε και τον πρώτο λόγο, ήταν η τήρηση των υποχρεώσεων του προς τους Βρετανούς, στους οποίους, άλλωστε, χρωστούσε και τη θέση του. Ως εκ τούτου, αγνόησε τις εκκλήσεις των διοικητών των μεγάλων σχηματισμών του στρατού αρχικά για αναδίπλωση και στη συνέχεια για συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς, με συνέπεια τη δημιουργία μίας χαώδους κατάστασης, σε σημείο μία ομάδα ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών του μετώπου της Ηπείρου να απαιτήσει άμεση παροχή άδειας για συνθηκολόγηση, απειλώντας με τη δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης στα Ιωάννινα. Ο πρωθυπουργός Κορυζής δεν άντεξε ψυχικά στην κατάσταση αυτή και αυτοκτόνησε στις 18 Απριλίου, επιτείνοντας την κρίση. Ο Γεώργιος Β΄ ανέλαβε προσωπικά τη διακυβέρνηση της χώρας, καλώντας παράλληλα Έλληνες πολιτικούς, ακόμη και της βενιζελικής παράταξης, να συνεργαστούν μαζί του για τη σωτηρία της πατρίδας. Όμως, οι προτάσεις του αυτές δεν συνοδεύονταν από τις απαραίτητες πολιτικές πράξεις και δεσμεύσεις, με αποτέλεσμα την άρνηση του πολιτικού προσωπικού της χώρας να συνεργαστεί.

Τελικά, στις 23 Απριλίου, ο βασιλιάς και η κυβέρνησή του αναχώρησαν για την Κρήτη, και έπειτα από λίγες ημέρες για τη Μέση Ανατολή. Η αναχώρηση αυτή, χωρίς στο μεταξύ να υπάρξει κάποιου είδους συνεννόηση μεταξύ του Γεωργίου Β΄ και των Ελλήνων πολιτικών,

άφησε τη χώρα χωρίς ηγεσία σε μία από τις κρίσιμότερες φάσεις της ιστορίας της. Η διάσταση που δημιουργήθηκε μεταξύ του βασιλιά και της κυβέρνησής του από τη μία πλευρά και του ελληνικού πολιτικού κόσμου και του λαού από την άλλη, σηματοδότησε την αφετηρία των εξελίξεων, οι οποίες δημιούργησαν εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη των προϋποθέσεων του Εμφυλίου Πολέμου.

Στο μεταξύ, ήδη από τις 20 Απριλίου, ο αντιστράτηγος Τσολάκογλου, επικεφαλής της ομάδας των ανώτερων αξιωματικών του τμήματος στρατού της Ηπείρου που είχαν απευθύνει προειδοποιήσεις στην κυβέρνηση, είχε υπογράψει πρωτόκολλο ανακωχής μεταξύ του ελληνικού στρατού και των Γερμανών. Η πράξη του αυτή υπαγορεύτηκε από την μέριμνα για την προστασία των Ελλήνων στρατιωτών, οι οποίοι, έπειτα από την κατάρρευση της ελληνικής παράταξης και την ταχύτατη προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων από τη Μακεδονία προς την Αθήνα, δεν υπήρχε κανένας απολύτως λόγος να συνεχίσουν να θυσιάζονται. Επιπλέον, οι λιποταξίες, ιδιαίτερα ανδρών που κατάγονταν από περιοχές που είχαν ήδη καταληφθεί και προσπαθούσαν να φτάσουν κοντά στις οικογένειές τους, είχαν φτάσει σε κρίσιμο σημείο. Τέλος, μέλημα των περισσότερων αξιωματικών, και του Τσολάκογλου, ήταν να συνθηκολογήσει ο Ελληνικός στρατός, όχι με τους ηττημένους Ιταλούς, που είχαν στρατηγικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή, αλλά με τους Γερμανούς, οι οποίοι, ούτως ή άλλως, θεωρούνταν «περαστικοί» από την Ελλάδα.

Το σημείο για το οποίο η πράξη του Τσολάκογλου έχει εισπράξει συχνά έντονη κριτική, ακόμη και κατηγορίες περί προδοσίας, είναι ότι προχώρησε στην υπογραφή του πρωτοκόλλου ενόσω ίσχυαν οι διαταγές του Γενικού Επιτελείου για συνέχιση της αντίστασης, και οι Βρετανοί προσπαθούσαν να δημιουργήσουν μία ακόμη γραμμή άμυνας στις Θερμοπύλες. Από την άλλη πλευρά, είναι σαφές ότι οι διαταγές από την Αθήνα ήταν ανεφάρμοστες και στόχευαν απλώς στην τήρηση των πολιτικών προσχημάτων της ελληνικής κυβέρνησης έναντι της Βρετανίας. Η εφαρμογή των διαταγών του Γενικού Επιτελείου θα είχαν ως συνέπεια τη συνέχιση άσκοπων ελληνικών απωλειών, και τον κίνδυνο της συντριβής τελικά των ελληνικών στρατευμάτων από τα ιταλικά, τα οποία μέχρι τότε είχαν κατανικήσει. Άλλωστε, ήταν ξεκάθαρο σε όλους ότι η πρόχειρη γραμμή άμυνας των Θερμοπυλών δεν ήταν δυνατό να αντέξει στις γερμανικές επιθέσεις, παρά μόνο για ελάχιστα εικοσιτετράωρα και η κατάληψη της υπόλοιπης χώρας ήταν απλώς θέμα χρόνου.

Η ελληνική άμυνα, όμως, έμελλε να συνεχιστεί για έναν ακόμη μήνα περίπου, στην Κρήτη. Παρά την απουσία οποιασδήποτε προπαρασκευής, και παρότι τα διαθέσιμα στρατεύματα, τόσο της Βρετανίας, όσο και τα ελληνικά, που είχαν διατεθεί για την άμυνα του νησιού, ήταν ανεπαρκή και μειωμένης μαχητικής αξίας, οι Βρετανοί αποφάσισαν να

μην παραδοθεί το νησί αμαχητί. Άλλωστε, σε περίπτωση που τελικά η άμυνα της Κρήτης έδειχνε σημάδια επιτυχίας, θα μπορούσαν να βρεθούν ικανές ενισχύσεις για την παραμονή του νησιού υπό συμμαχικό έλεγχο. Τότε, με ορμητήριο την Κρήτη, οι βρετανικές αεροπορικές δυνάμεις θα ήταν σε θέση να δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στη γερμανική κατοχή των Βαλκανίων, εμποδίζοντάς τους να εκμεταλλευτούν με άνεση τις πλουτοπαραγωγικές πηγές των κατεχομένων χωρών, ειδικά τα υλικά που ήταν απαραίτητα για τη γερμανική πολεμική βιομηχανία. Πάνω από όλα, όμως, θα μπορούσαν να πληγούν ανεπανόρθωτα οι πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας, η μόνη σοβαρή πηγή καυσίμων για τη γερμανική πολεμική μηχανή.

Οι ελπίδες των Βρετανών για διατήρηση της Κρήτης δεν ευοδώθηκαν, όμως η αντίσταση του νησιού είχε σημαντικότερες συνέπειες για την πορεία της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα και του πολέμου γενικότερα. Η σκληρή άμυνα των Κρητικών δίπλα στα βρετανικά και τα ελληνικά στρατεύματα πυροδότησε την ακόμη σκληρότερη αντίδραση των Γερμανών, όταν αυτοί απέκτησαν τον έλεγχο του νησιού. Για πρώτη φορά στην Κρήτη έγινε φανερό το απάνθρωπο πρόσωπο των κατοχικών δυνάμεων, όταν προέβησαν σε εκτελέσεις αμάχων και πυρπόληση χωριών ως αντίποινα για τις απώλειες που είχαν υποστεί. Οι Έλληνες, λοιπόν, από την πρώτη στιγμή της Κατοχής, δεν έτρεφαν αυταπάτες σχετικά με τις προθέσεις των κατοχικών δυνάμεων απέναντί τους, με αποτέλεσμα να χαλυβωθεί η απόφασή τους για αντίσταση. Επιπλέον, η ουσιαστική καταστροφή του γερμανικού σώματος αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη ήταν καθοριστική για τη συνέχιση χρήσης του σώματος αυτού στις τακτικές επιχειρήσεις του γερμανικού στρατού, πράγμα που έγινε ιδιαίτερα αισθητό κατά την «Επιχείρηση Μπαρμπαρόσσα» κατά της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1941.

Κατοχή, συνεργασία και αντίσταση

Το χειρότερο, ίσως, επακόλουθο της κατάληψης της Ελλάδας ήταν ο χωρισμός της σε τρεις διαφορετικές ζώνες κατοχής. Η κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης ανατέθηκε στη Βουλγαρία, η οποία προσάρτησε μονομερώς τις δύο αυτές περιοχές. Οι Γερμανοί, για στρατηγικούς λόγους, οι οποίοι σχετίζονταν κυρίως με τον φόβο αποβατικών ενεργειών των Βρετανών και της χαμηλής εκτίμησης για το αξιόμαχο του ιταλικού στρατού, διατήρησαν υπό τον έλεγχό τους την Κεντρική Μακεδονία, την Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, το μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης, καθώς και μία ζώνη στον Έβρο, ώστε να μην υπάρξει τυπικά επαφή των βουλγαρικών κατοχικών δυνάμεων με την Τουρκία. Το υπόλοιπο της χώρας τέθηκε υπό τον έλεγχο της Ιταλίας, όμως η κατοχή και σε αυτήν τη ζώνη δεν ήταν ενιαία. Οι Ιταλοί είχαν συγκεκριμένες αξιώσεις για τμήματα της ελληνικής επικράτειας, και αυτή ήταν η ιδανικότερη στιγμή να τις υλοποιήσουν. Τα Ιόνια νησιά αποσπάστηκαν de facto από την ελληνική επικράτεια, αφού δημιουργήθηκε ξεχωριστή διοίκηση, με δικό της νόμισμα και γραμματόσημα, ενώ οι κρατικές υπηρεσίες τους στελεχώθηκαν σε κάποιον βαθμό από ιταλούς υπαλλήλους. Επίσης, μία παρόμοια τακτική ακολουθήθηκε και στην περιοχή της Θεσπρωτίας, την οποία οι Ιταλοί επιθυμούσαν να ενσωματώσουν στο υπό το ιταλικό στέμμα αλβανικό κράτος.

Η πλέον άμεση, πάντως, συνέπεια της τριπλής κατοχής και της πολυδιάσπασης του ελλαδικού χώρου σύμφωνα με τα συμφέροντα και τις ανάγκες των κατοχικών δυνάμεων, ήταν η μεγάλη δυσχέρεια της επικοινωνίας και η οικονομική απομόνωση των ζωνών κατοχής μεταξύ τους. Ήδη από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα είχε αντιμετωπίσει προβλήματα όσον αφορά στην προμήθεια βασικών αγαθών, ιδιαίτερα σιτηρών, λόγω των συνεπειών που προκλήθηκαν στο διεθνές εμπόριο από τις πολεμικές επιχειρήσεις. Με την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο δύσκολα και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την τροφοδοσία του πληθυσμού με δελτία. Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα, τέλος, έθετε τη χώρα υπό τον βρετανικό ναυτικό αποκλεισμό, με αποτέλεσμα την πλήρη αδυναμία προμήθειας προϊόντων, και ιδιαίτερα τροφίμων από το εξωτερικό. Στο εσωτερικό δε, ένα μέρος της ανεπαρκούς, και μειωμένης λόγω του πολέμου παραγωγής παρακρατείτο από τις κατοχικές δυνάμεις για τις δικές τους επισιτιστικές ανάγκες, ενώ ένα μεγάλο μέρος δεν ήταν δυνατό να μετακινηθεί έγκαιρα από τη μία ζώνη κατοχής προς την άλλη. Το πρόβλημα του επισιτισμού ήταν ακόμη πιο δύσκολο στα αστικά κέντρα, και κυρίως στην Αθήνα, όπου είχε εισρεύσει μεγάλος αριθμός προσφύγων, οι οποίοι προσπάθησαν να αποφύγουν τις πολεμικές επιχειρήσεις,

και μετά το τέλος των εχθροπραξιών δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στις εστίες τους λόγω των περιορισμών στην επικοινωνία μεταξύ των ζωνών κατοχής. Παράλληλα, ένα μικρό, αλλά σημαντικό μέρος των προϊόντων διατροφής είχε αποκρυφθεί για να διοχετευθεί στη μαύρη αγορά, καθώς κάποιοι επιτήδριοι βρήκαν στην τραγική αυτή κατάσταση μία μοναδική ευκαιρία πλουτισμού. Ως εκ τούτου, η αιτία του λιμού που έπληξε ανεπανόρθωτα τον ελληνικό πληθυσμό τον χειμώνα του 1941-42 ήταν πολυσύνθετη και δεν αφορούσε απλώς στη συμπεριφορά των κατοχικών δυνάμεων. Ακόμη και τα διαθέσιμα τρόφιμα δεν ήταν εύκολο να διανεμηθούν με τρόπο αποτελεσματικό, καθώς, με την κατάρρευση της χώρας και την αποχώρηση της κυβέρνησης, η διοικητική μηχανή της Ελλάδας είχε αποσυνταχθεί, χωρίς τη δυνατότητα έγκαιρης αναδιοργάνωσης.

Μπροστά σε αυτά τα δύο μεγάλα προβλήματα, δηλαδή τον διαμελισμό της κατεχόμενης χώρας και τον ανεπαρκή επισιτισμό του πληθυσμού, μία μερίδα Ελλήνων επέλεξε τη συνεργασία με τους Γερμανούς ως προϋπόθεση της διατήρησης της - έστω και κατ' επίφαση - εθνικής κυριαρχίας της χώρας. Μία άλλη, όμως, μερίδα που εξέφραζε την πλειονότητα του ελληνικού λαού, επέλεξε τον δρόμο της απευθείας αντιπαράθεσης με τις κατοχικές δυνάμεις, υπό τη μορφή της πολιτικής αντίστασης σε αστικό επίπεδο και της στρατιωτικής αντίστασης, κυρίως στην ορεινή Ελλάδα. Ως εκ τούτου, δημιουργήθηκαν στη χώρα δύο ομάδες, οι οποίες είχαν –θεωρητικά τουλάχιστον– ως σκοπό την υποστήριξη του ελληνικού λαού και την επίτευξη όσο το δυνατόν ευνοϊκότερων συνθηκών για την επερχόμενη ειρήνη: οι δωσίλογοι και οι αντιστασιακοί.

Ο ελληνικός όρος «δωσιλογισμός» σημαίνει τη συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις, ιδιαίτερα με τους Γερμανούς. Αποδίδει τον διεθνή όρο «*collaboration*» τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ως συνεργασία - ατόμων ή πληθυσμιακών ομάδων ή ακόμα και κοινωνικών θεσμών κατεχομένων χωρών - με τον εχθρό (εισβολέα ή κατακτητή) ως την μόνη αναγκαστικά και για την κοινωνία ενός ηττημένου κράτους την λιγότερο επώδυνη διέξοδο, προκειμένου να διασωθεί η εδαφική ενότητα και, με περιορισμούς ακόμα, η κρατική οντότητα, καθώς και στοιχειωδώς ο κοινωνικός ιστός.

Στο πεδίο της συνεργασίας με τους κατακτητές παρατηρήθηκαν διαφοροποιήσεις, ανάλογα με τον βαθμό και τον σκοπό σύμπραξης με τις κατοχικές δυνάμεις και τον ηθικό και ιδεολογικό προσανατολισμό των δωσιλόγων. Κάποιοι εξ αυτών που δεν ήταν καιροσκόποι, είχαν ως απώτερο σκοπό την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων – σύμφωνα, πάντα, με τις διακηρύξεις τους – ενώ άλλοι ταυτίζονταν με τα συμφέροντα των δυνάμεων του Άξονα.

Μια απόπειρα ομαδοποίησης των διαφορετικών τάσεων πολιτικής συμπεριφοράς, που παρατηρήθηκαν στην ελληνική κοινωνία της κατοχής απέναντι στις δυνάμεις των κατακτητών καταλήγει σχηματικά στην αποκρυστάλλωση τεσσάρων κατηγοριών: α) της ενεργής, απροκάλυπτης και εκούσιας συνεργασίας, β) της αναγκαστικής υπακοής και παθητικής συνεργασίας στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής προσαρμογής, γ) της πολιτικής αντίστασης και ανυπακοής με την έννοια της άρνησης συνεργασίας ή και της συγκεκριμενοποιημένης σύγκρουσης, και τέλος, δ) της ρήξης με την κατοχική «νομιμότητα» και της ένταξης στην ένοπλη αντίσταση.

Ο πρώτος δημόσιος άνδρας στην Ελλάδα που χαρακτηρίστηκε ως δωσίλογος ήταν ο αντιστράτηγος Τσολάκογλου, όχι μόνο επειδή προχώρησε στην υπογραφή της συνθηκολόγησης του ελληνικού στρατού, αλλά και γιατί δέχθηκε την πρόταση των Γερμανών να αναλάβει την πρωθυπουργία της χώρας, ήδη από τις 30 Απριλίου, δηλαδή ενόσω ο βασιλιάς και η ελληνική κυβέρνηση βρίσκονταν ακόμη σε ελληνικό έδαφος (στην Κρήτη). Ωστόσο, αρκετοί Έλληνες πολιτικοί, και μάλιστα της βενιζελικής παράταξης και του «Λαϊκού Κόμματος», αναγνώρισαν την κυβέρνηση του Τσολάκογλου ως κυβέρνηση «εθνικής ανάγκης». Το ότι η επιλογή του Τσολάκογλου είχε ως κίνητρο κυρίως την άμβλυνση των συνεπειών της κατοχής γίνεται φανερό από τη στάση του όταν αντιλήφθηκε ότι οι γερμανικές κατοχικές αρχές δεν είχαν τη διάθεση να συνεργαστούν μαζί του, οπότε εισάκουσε και τις εκκλήσεις των Ελλήνων πολιτικών, και παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία της κατοχικής κυβέρνησης στο τέλος του 1942. Ακόμη, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η δεύτερη κατοχική κυβέρνηση, του Κ. Λογοθετόπουλου, κάλυψε με τη στάση της την αντίσταση του ελληνικού λαού στη μεθοδευόμενη από τους Γερμανούς επιστράτευση Ελλήνων εργατών με προορισμό τα πολεμικά εργοστάσια της Γερμανίας, καθώς και την αποτροπή του σχηματισμού εθελοντικής «Ελληνικής Λεγεώνας», η οποία θα πολεμούσε στο πλευρό των γερμανικών στρατευμάτων στο Ανατολικό Μέτωπο.

Αντίθετα η τρίτη κατοχική κυβέρνηση, του Ι. Ράλλη, η οποία σχηματίστηκε την άνοιξη του 1943, προέβη σε μία σειρά ενεργειών που τη χαρακτήρισαν ως περισσότερο ταυτισμένη με τα συμφέροντα των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων. Πράγματι, η συνεργασία της κυβέρνησης Ράλλη με τις κατοχικές δυνάμεις, ιδιαίτερα στον τομέα της αντιμετώπισης των ανταρτών, ήταν αβυσσική. Παρά ταύτα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η στάση της κυβέρνησης υπαγορεύτηκε σε κάποιον βαθμό από τις εσωτερικές ανακατατάξεις που προκλήθηκαν από την πολιτική ισχυροποίηση του ΚΚΕ μέσω του ΕΑΜ, και την έναρξη της επίθεσης του ΕΛΑΣ εναντίον των υπολοίπων αντιστασιακών οργανώσεων, με σκοπό τον

απόλυτο έλεγχο της Εθνικής Αντίστασης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η σύσταση των «Ταγμάτων Ασφαλείας» και η δράση τους, όχι μόνο κατά των αριστερών ανταρτών, αλλά και στο πεδίο συλλήβδην σύλληψης ομήρων, πολλοί από τους οποίους τελικά εκτελούνταν, δεν μπορεί να κριθεί θετικά.

Όσον αφορά στην Αντίσταση, αυτή μπορεί να εκληφθεί ως η παράνομα δομημένη έκφραση μιας κοινής γνώμης που δεν μπορεί να εκδηλωθεί δημόσια. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης χρησιμοποιούνται συχνά οι έννοιες της «παθητικής αντίστασης» και της «πολιτικής ανυπακοής». Η πρώτη δεν απηχεί πλήρως την ιστορική πραγματικότητα από την άποψη ότι στο πλαίσιο της ναζιστικής κατοχής η άρνηση συνεργασίας ήταν μια ενέργεια που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως παθητική. Έτσι περισσότερο δόκιμη η διάκριση ανάμεσα στην «αντίσταση των πολιτών» και την «στρατιωτική αντίσταση». Ως «αντίσταση των πολιτών» ορίζεται η αυθόρμητη διαδικασία πάλης της κοινωνίας των πολιτών με μη ένοπλα μέσα κατά της επίθεσης που δέχεται. Στην περίπτωση της Ελλάδας κατά την τριπλή κατοχή της περιόδου 1941-1944, η αντίσταση των πολιτών εκφράστηκε επανειλημμένως, με απεργίες και διαδηλώσεις, όπως στην περίπτωση της κηδείας του Κ. Παλαμά στις 28 Φεβρουαρίου του 1943, της διαδήλωσης κατά της διαγραφόμενης προσάρτησης της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης από τη Βουλγαρία τον Ιούλιο του 1943, ή στην περίπτωση της γενικής απεργίας κατά της επιστράτευσης Ελλήνων εργατών κατά τον Μάρτιο του 1942.

Παράλληλα, ήδη από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, άρχισαν να οργανώνονται πολιτικά αντιστασιακά δίκτυα, με σκοπό αρχικά απλώς την ενημέρωση για την πορεία του πολέμου, την οργάνωση διαφυγής στρατιωτικών και πολιτικών στη Μέση Ανατολή και την ανακούφιση του πληθυσμού από τα δεινά της Κατοχής. Σταδιακά, από τις αρχές του 1942, μερικά από αυτά τα δίκτυα άρχισαν, υπό την καθοδήγηση και του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να οργανώνουν πιο συγκεκριμένες και ριζοσπαστικές δράσεις, όπως υποκλοπές και συγκέντρωση πληροφοριών, ενώ κάποια άλλα μετασχηματίστηκαν σε στρατιωτικού τύπου οργανώσεις.

Η πρώτη «στρατιωτική» αντιστασιακή οργάνωση ήταν ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος), με αρχηγό τον Ν. Ζέρβα, ο οποίος ιδρύθηκε μόλις στις 11 Σεπτεμβρίου του 1941. Ακολούθησε το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), το οποίο ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, με τη συνεργασία του ΚΚΕ και άλλων κομμάτων της Αριστεράς. Τον επόμενο χρόνο ιδρύθηκαν η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση) υπό τον συνταγματάρχη Δ. Ψαρρό, η ΠΕΑΝ (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων), και άλλες μικρότερες. Οι πλέον σημαντικές οργανώσεις, όσον αφορά

στην απήχησή τους, το μέγεθος των στρατιωτικών τους τμημάτων και την πρόκληση απωλειών και άλλων προβλημάτων στις κατοχικές δυνάμεις ήταν το ΕΑΜ (με το στρατιωτικό του σκέλος τον ΕΛΑΣ – Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ (με το στρατιωτικό της σκέλος, το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων). Από αυτές ξεχώριζε το ΕΑΜ, το οποίο, χάρη στην εμπειρία των στελεχών του ΚΚΕ στην οργάνωση συνωμοτικών δράσεων και δικτύων, κατόρθωσε πολύ σύντομα να επεκτείνει την επιρροή του σε όλη σχεδόν την Ελλάδα, και να στηρίξει αποτελεσματικά την πιο μαζική ανταρτική δύναμη στα ελληνικά βουνά.

Τελικά, στην Ελλάδα συγκροτήθηκε ένα από τα πλέον μαζικά ένοπλα αντιστασιακά κινήματα στην κατεχόμενη Ευρώπη. Τα προβλήματα που προκάλεσε στις κατοχικές δυνάμεις εξυπηρέτησαν την πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων στην ευρύτερη περιοχή. Χάρη στη δράση των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων στάθηκε επιπλέον δυνατός ο αποπροσανατολισμός των δυνάμεων του Άξονα κατά τις παραμονές της απόβασης στη Σικελία, με αποτέλεσμα την επιτυχία της επιχείρησης. Παρά ταύτα, το κόστος για τη χώρα και τον ελληνικό λαό ήταν δυσβάσταχτο. Τα αντίποινα των κατοχικών δυνάμεων, με εκτελέσεις εκατοντάδων ομήρων και τον εμπρησμό οικισμών, είχαν ξεπεράσει τα όρια της σκληρότητας. Η αντεκδίκηση για τα αντίποινα από την πλευρά των αντιστασιακών οργανώσεων είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός φαύλου κύκλου, το μεγαλύτερο κόστος του οποίου πλήρωναν κατά κανόνα οι Έλληνες άμαχοι. Ο εξοπλισμός, όμως, τόσο μεγάλου αριθμού Ελλήνων, σε συνδυασμό με την τροπή που πήραν οι ενδοαντιστασιακοί ανταγωνισμοί, έθισαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού στην επίλυση των πολιτικών και άλλων διαφορών με τα όπλα, γεγονός που θα έπαιζε τον ρόλο του στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και στην έκρηξη του Εμφυλίου.

Χαρακτηριστικό όλων σχεδόν των αντιστασιακών οργανώσεων, τουλάχιστον στην αρχή της δράσης τους, ήταν ότι στα καταστατικά τους περιείχαν και πολιτικό πρόγραμμα, δηλαδή τη διατύπωση στόχων σχετικά με την επιδιωκόμενη πολιτική κατάσταση της μεταπολεμικής Ελλάδας. Στο πολιτειακό ζήτημα φαίνεται ότι τα προγράμματα των αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ) συνέπιπταν καθώς αποκήρυσσαν τη μοναρχία και πρέσβευαν την αβασίλευτη δημοκρατία. Παρά ταύτα, η απουσία ενός συγκροτημένου πολιτικού συστήματος στο εσωτερικό της Ελλάδας, σε συνδυασμό με τις παρεμβάσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Καΐρου και του Συμμαχικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής, συνέτειναν στην καλλιέργεια ενός ανταγωνιστικού κλίματος μεταξύ των οργανώσεων. Άλλωστε, από πολύ ενωρίς έγινε αισθητή η βούληση του ΚΚΕ να αποκτήσει την κυριαρχία, αν όχι το μονοπώλιο της Εθνικής Αντίστασης με βάση

το ΕΑΜ, ώστε να προωθήσει μονομερώς το δικό του πολιτικό πρόγραμμα για τη χώρα. Απέναντι σε αυτό το ενδεχόμενο, ο Ζέρβας επέλεξε να αποσύρει τις αντιμοναρχικές του θέσεις, ελπίζοντας ότι έτσι θα ενισχυθεί από τους Βρετανούς και θα μπορέσει να συγκεντρώσει υπό τις διαταγές του όλον το εκτός ΕΑΜ αντιστασιακό δυναμικό.

Το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής επιθυμούσε τον συντονισμό και τη συνεργασία όλων των ελληνικών ανταρτικών οργανώσεων υπό τις διαταγές του, ώστε να μεγιστοποιηθεί το στρατιωτικό αποτέλεσμα και τα πλήγματα κατά των δυνάμεων του Άξονα. Άλλωστε, το παράδειγμα της κοινής επιχείρησης για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου στον Νοέμβριο του 1942, ενίσχυε τη στρατηγική αυτή. Όταν, όμως, διαπιστώθηκε ότι η σύγκλιση των αντιστασιακών οργανώσεων ήταν σχεδόν αδύνατη, η βρετανική πλευρά δεν δίστασε να ενισχύσει περισσότερο το ΕΑΜ, με ρίψεις εφοδίων, όπλων και χρημάτων, αφού ο ΕΛΑΣ αποτελούσε την ισχυρότερη ανταρτική δύναμη στην Ελλάδα. Η στάση αυτή των Βρετανών ενίσχυσε περαιτέρω την αδιαλλαξία του ΕΑΜ, το οποίο από τις αρχές του 1943 είχε ξεκινήσει μία εκστρατεία εξόντωσης ή απορρόφησης των μικρότερων αντιστασιακών ομάδων στην ύπαιθρο, και περιορισμού της περιοχής δράσης του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ. Στο πλαίσιο αυτής της εκστρατείας πραγματοποιήθηκαν κάποιες συγκρούσεις, οι οποίες δεν έλαβαν, όμως, μεγάλη έκταση, και η ένταση τελικά εκτονώθηκε έπειτα από διαπραγματεύσεις. Το βέβαιο είναι ότι ο ΕΛΑΣ, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1943 είχε κατορθώσει να αποκτήσει τον έλεγχο του μεγαλύτερου μέρους της ορεινής Ελλάδας, και να περιορίσει δραστικά τις ανταγωνιστικές οργανώσεις.

Τα πράγματα οδηγήθηκαν σε περαιτέρω όξυνση, έπειτα από τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943. Ο ΕΛΑΣ τότε, κατόρθωσε να θέσει υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος του ιταλικού εξοπλισμού που παρέδιδαν όσοι ιταλοί στρατιώτες πειθαρχούσαν στην εντολή του Μπαντόλιο για συνεργασία με τις συμμαχικές δυνάμεις. Επιπλέον, κινήθηκε άμεσα και αποτελεσματικά για την κάλυψη του κενού που άφηνε η κατάρρευση της ιταλικής κατοχής. Άλλωστε, οι Γερμανοί αναγκαστικά είχαν επιλέξει να εστιάσουν την προσοχή τους στον έλεγχο των πόλεων και συγκεκριμένων στρατηγικών σημείων, ενώ ταυτόχρονα προχώρησαν στην επιβολή ακόμη πιο σκληρών αντιποίνων για την αντιστασιακή δράση. Η σκληρότητα των Γερμανών οδήγησε ακόμη περισσότερους Έλληνες, και κυρίως κατοίκους της υπαίθρου στο αντάρτικο, ή έστω στη συνεργασία με τον ΕΛΑΣ για προστασία των οικισμών τους.

Από τις αρχές του 1944 το ΕΑΜ εκτίμησε ότι έχει τη δυνατότητα για την πλήρη επιβολή του ελέγχου του στο σύνολο της χώρας, και εξαπέλυσε μία σειρά καλά οργανωμένων επιχειρήσεων για τη διάλυση των άλλων οργανώσεων. Κάποιες από τις μικρότερες,

συντηρητικού προσανατολισμού οργανώσεις οδηγήθηκαν τότε ακόμη και στη συνεργασία με τους Γερμανούς, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ, απορροφώμενες τελικά από τα Τάγματα Ασφαλείας. Πρώτο θύμα της επίθεσης του ΕΛΑΣ υπήρξε ο «Ελληνικός Στρατός», μία μικρή οργάνωση της Πελοποννήσου, η οποία διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1943. Ακολούθησε το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων (της ΕΚΚΑ), το οποίο έπειτα από σθεναρή αντίσταση διαλύθηκε τον Απρίλιο του 1944. Ο ΕΔΕΣ κατόρθωσε να αποφύγει τη συντριβή του, μέχρι την παρέμβαση των Βρετανών, οι οποίοι κατόρθωσαν να πείσουν για την ανάγκη ειρήνευσης μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων, με την υπόσχεση για τη δημιουργία μίας ελληνικής κυβέρνησης, στην οποία θα συμμετείχαν και εκπρόσωποι του ΕΑΜ.

Στο μεταξύ, από τον Μάρτιο του 1944, το ΕΑΜ είχε προχωρήσει στην ίδρυση της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης), η οποία, με έδρα τη Βίνιανη Ευρυτανίας λειτουργούσε σαν μία οιονεί κυβέρνηση των περιοχών που ήλεγχε ο ΕΛΑΣ. Μάλιστα, οι πρωτοβουλίες που ανέλαβε το ΕΑΜ και αφορούσαν στην εγκατάσταση θεσμών τοπικής αυτοδιοίκησης και «λαϊκής δικαιοσύνης», στην εκπόνηση προγράμματος εκπαιδευτικής πολιτικής, στην απονομή εκλογικών δικαιωμάτων σε κατηγορίες του πληθυσμού (γυναίκες, νέοι από 18 ετών) ενείχαν την προοπτική της δημιουργίας ενός οιονεί κρατικού οργανισμού και μίας μονιμότερης πολιτικής κατάστασης. Με τον τρόπο αυτόν το ΕΑΜ επιχειρούσε να δημιουργήσει τετελεσμένα για την Ελλάδα μετά την απελευθέρωση η επίτευξη της οποίας ήταν ζήτημα χρόνου.

Η δημιουργία της ΠΕΕΑ περιέπλεξε την προσπάθεια για τη συγκρότηση μίας εθνικής, πολυσυλλεκτικής κυβέρνησης, η οποία θα διηύθυνε τον αγώνα και θα προετοίμαζε το πολιτικό έδαφος για την απελευθέρωση. Τελικά, αποφασίστηκε η συμμετοχή και της ΠΕΕΑ, εκτός του ΕΑΜ, ως ξεχωριστής οντότητας. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις κατέληξαν στη Συνδιάσκεψη του Λιβάνου (Μάιος 1944), όπου συνυπεγράφη το «Εθνικόν Συμβόλαιον», ένα κείμενο που, εκτός από προβλέψεις για την ανακούφιση του ελληνικού πληθυσμού και υπεράσπισης των «εθνικών δικαιών», εμπεριείχε και μία σειρά καταγγελιών εναντίον της δράσης του ΕΑΜ κατά των άλλων οργανώσεων, και ρητές δεσμεύσεις για την υπαγωγή όλων των ανταρτικών μονάδων στον έλεγχο της εξόριστης κυβέρνησης που θα συγκροτείτο στη Μέση Ανατολή. Η ραδιοφωνική μετάδοση του «Εθνικού Συμβολαίου» ήγειρε τις αντιδράσεις του ΕΑΜ στην Ελλάδα, το οποίο αποκήρυξε τη Συνδιάσκεψη.

Τον Σεπτέμβριο του 1944 συνήφθη η Συμφωνία της Καζέρτας (πόλη του Λιβάνου) υπό την πίεση των ραγδαίων εξελίξεων του Πολέμου, καθώς οι αλληπάλληλες νίκες του Σοβιετικού Στρατού στο Ανατολικό Μέτωπο προοιωνίζαν τη γερμανική αναδίπλωση από τα Βαλκάνια. Σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας αυτής, θα συγκροτούταν εθνική

κυβέρνηση με τη συμμετοχή και εαμικών υπουργών, ενώ όλες οι ένοπλες δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων και των ανταρτικών, θα ετίθεντο υπό τις διαταγές του συμμαχικού αρχιστρατήγου Ronald Scobie, με σκοπό την παρενόχληση των υποχωρούντων Γερμανών. Παρά ταύτα ο Τσώρτσιλ δεν εμπιστευόταν το ΕΑΜ, το οποίο θεωρούσε ότι θα εκμεταλλευόταν το κενό που θα δημιουργούσε η γερμανική υποχώρηση και θα επιχειρούσε να καταλάβει την εξουσία στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, αποφάσισε την αποστολή βρετανικού εκστρατευτικού σώματος στην Ελλάδα, ταυτόχρονα με την επαναπατρισμό της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Τα Δεκεμβριανά και ο Εμφύλιος

Όταν στα μέσα του Οκτωβρίου του 1944 και μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων εισήλθαν στην Αθήνα οι βρετανοί στρατιώτες, συνοδεύοντας την ελληνική κυβέρνηση υπό τον Γ. Παπανδρέου, η ενθουσιώδης υποδοχή του αθηναϊκού λαού καθόλου δεν προμήνυε τη σύγκρουση που θα επακολουθούσε. Η έπαρση της ελληνικής σημαίας στον βράχο της Ακροπόλεως δεν σήμαινε ταυτόχρονα και την άρση των δεινών, ούτε την αυτόματη επίλυση των προβλημάτων της χώρας και των πολιτικών διαφορών μεταξύ της εαμικής και της αστικής παράταξης.

Η πρώτη κρίση άρχισε σταδιακά να διαφαίνεται, γύρω από το ζήτημα των ενόπλων δυνάμεων. Η άποψη του ΕΑΜ ήταν να συγκροτηθεί στρατός με ενσωμάτωση των μονάδων του ΕΛΑΣ, ενώ η άλλη πλευρά –και οι Βρετανοί– υποστήριζαν την άμεση διάλυση όλων των ανταρτικών ομάδων, με ταυτόχρονη παράδοση του οπλισμού τους, και έπειτα τη συγκρότηση του Ελληνικού Στρατού με βάση τις μονάδες που είχαν συσταθεί στη Μέση Ανατολή. Ήταν προφανές ότι για μία ακόμη φορά τα ελληνικά πολιτικά ζητήματα, συμπεριλαμβανομένου του πολιτειακού, θα κρίνονταν με βάση τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων. Μετά την άρνηση του ΕΑΜ να δεχθεί την αποστράτευση του ΕΛΑΣ, η απόσταση μεταξύ των δύο πλευρών μεγάλωσε, και οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν.

Την 1^η Δεκεμβρίου το ΕΑΜ απέσυρε τους υπουργούς του από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, η οποία στη συνέχεια απαίτησε τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ. Το ΕΑΜ απάντησε με την προκήρυξη συλλαλητηρίου διαμαρτυρίας για τις 3 Δεκεμβρίου, το οποίο εξελίχθηκε σε βίαιη αναμέτρηση, έπειτα από τον θανάσιμο τραυματισμό διαδηλωτών που δέχθηκαν πυροβολισμούς από την πλευρά των Παλαιών Ανακτόρων. Στις επόμενες ημέρες οι κατηγορίες εξαπολύονταν εκατέρωθεν σχετικά με την προέλευση των πυροβολισμών αυτών, όμως, αυτό που τελικά έχει σημασία είναι ότι το επεισόδιο αυτό απετέλεσε την αφορμή για μία ούτως ή άλλως υποβόσκουσα σύγκρουση, η οποία οπωσδήποτε θα εξελισσόταν σε ένοπλη αναμέτρηση. Στα «Δεκεμβριανά» αρχικά φάνηκε ότι το ΕΑΜ θα κατόρθωνε να επικρατήσει. Ωστόσο, η απουσία ορθού σχεδιασμού, σε συνδυασμό με την επιδίωξη πολλών ταυτόχρονα στόχων (ένα μέρος των ανταρτών του ΕΛΑΣ υπό τον Βελουχιώτη κινήθηκε εναντίον του ΕΔΕΣ, αντί να χρησιμοποιηθεί στην Αθήνα), και την παρέμβαση των βρετανικών στρατευμάτων που είχαν ενισχυθεί με άρματα μάχης και αεροπορικές δυνάμεις, έκριναν το αποτέλεσμα. Έπειτα από συγκρούσεις που διήρκεσαν πάνω από έναν μήνα, η ηγεσία του ΕΑΜ ζήτησε στις 10 Ιανουαρίου 1945 ανακωχή από την ελληνική κυβέρνηση και τις βρετανικές δυνάμεις.

Για τον τερματισμό της σύγκρουσης υπεγράφη η Συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου, σύμφωνα με τους όρους της οποίας θα αφοπλιζόταν ο ΕΛΑΣ, αλλά ταυτόχρονα θα απελευθερώνοντο οι εκατέρωθεν αιχμάλωτοι, θα παραχωρείτο γενική αμνηστία για τα Δεκεμβριανά, θα εκκαθαριζέτο η διοικητική δομή και τα σώματα ασφαλείας από τους δωσιλόγους, και θα προκηρύσσονταν ελεύθερες εκλογές και δημοψήφισμα για το πολιτειακό ζήτημα. Ωστόσο, το κείμενο της συμφωνίας εμφάνιζε αρκετά κενά, τα οποία, σε συνδυασμό με τα οξυμένα πνεύματα και την ιδεολογική σύγκρουση που εμαίνετο, οδήγησε στην καταστρατήγησή της, όχι όμως από την πλευρά του ΕΑΜ. Σύμφωνα με το γράμμα της συμφωνίας, η αμνηστία αφορούσε τις πολιτικές πράξεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τα Δεκεμβριανά, και δεν κάλυπτε τις περιπτώσεις ποινικών αδικημάτων για την περίοδο αυτήν, ούτε συνολικά τα όποια αδικήματα είχαν διαπραχθεί πριν από την έναρξη των συγκρούσεων. Αποτέλεσμα αυτής της ερμηνείας, σε συνδυασμό με τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, ήταν να ξεσπάσει ένα κύμα διώξεων εαμικών στελεχών, το οποίο έμεινε γνωστό ως «Δεξιά Τρομοκρατία». Στο διάστημα μέχρι το τέλος του 1945 αναφέρθηκαν πάνω από 1.000 φόντοι, συνελήφθησαν πάνω από 30.000 άτομα, ενώ, κατά ομολογία του Υπουργού Δικαιοσύνης, εκκρεμούσαν περίπου 35.000 εντάλματα σύλληψης.

Παρά ταύτα, στο διάστημα μέχρι τον Αύγουστο του 1945, το ΚΚΕ συνέχισε να συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις σχετικά με τη διεξαγωγή των εκλογών και του δημοψηφίσματος. Σταδιακά, όμως, και ιδιαίτερα μετά την επάνοδο του Γενικού Γραμματέα του, Ν. Ζαχαριάδη από το ναζιστικό στρατόπεδο Νταχάου όπου εκρατείτο, είχε αρχίσει να προετοιμάζει εναλλακτική δράση, σε περίπτωση που η πολιτική οδός δεν θα οδηγούσε σε κάποιο επιθυμητό αποτέλεσμα. Όταν στο τέλος του Αυγούστου ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός που εκτελούσε χρέη αντιβασιλιά, αρνήθηκε να δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης με τη συμμετοχή και κομμουνιστών υπουργών, το ΚΚΕ απέσυρε τους εκπροσώπους του από τις επιτροπές κατάρτισης των εκλογικών καταλόγων.

Στο επόμενο διάστημα ακολούθησε μία διαδικασία έντονων συζητήσεων σχετικά με το θέμα των εκλογών, με την κυβέρνηση που είχε συγκροτηθεί από τον Π. Βούλγαρη ως πρωθυπουργό, να προσπαθεί να βρει μία κοινά αποδεκτή λύση. Από τη μία πλευρά ήταν το ΚΚΕ, το οποίο αρνείτο να συμμετάσχει σε μία εκλογική διαδικασία υπό την παρούσα κυβέρνηση και τις υφιστάμενες συνθήκες. Οι Φιλελεύθεροι, υπό τον Σοφούλη, επίσης τόνιζαν τις δυσκολίες πραγματοποίησης δίκαιων εκλογών υπό τις υφιστάμενες συνθήκες. Από την άλλη πλευρά, η συντηρητική παράταξη, και ιδίως το «Λαϊκό Κόμμα», με αρχηγό τον Κ. Τσαλδάρη, θεωρούσε βέβαιη τη νίκη του, και πίεζε για την άμεση διεξαγωγή των

εκλογών. Τελικά ο Βούλγαρης ανακοίνωσε την προκήρυξη των εκλογών για τον Ιανουάριο του 1946, με το ΚΚΕ και τους Φιλελευθέρους να δηλώνουν ευθύς ότι θα απόσχουν.

Σχετικά με τον χρόνο έναρξης του Εμφυλίου Πολέμου, υπάρχουν τρεις κύριες απόψεις. Η πρώτη θεωρεί ως έναρξη του Εμφυλίου τον Μάρτιο του 1946, όταν ξεκίνησε η ένοπλη δράση των Ελλήνων κομμουνιστών, οι οποίοι αργότερα συγκρότησαν τον ΔΣΕ («Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας»). Η δεύτερη θεωρεί ότι ο Εμφύλιος ξεκίνησε με τα «Δεκεμβριανά» του 1944 και η τρίτη ότι οι απαρχές του Εμφυλίου τοποθετούνται στην περίοδο της Κατοχής, και πιο συγκεκριμένα στο 1943, όταν ξέσπασαν συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και των υπολοίπων ανταρτικών δυνάμεων.

Ως συμβατικό ορόσημο της τελικής εμφύλιας σύγκρουσης θεωρείται η επίθεση κομμουνιστών ενόπλων στον σταθμό χωροφυλακής του Λιτοχώρου στις 31 Μαρτίου του 1946, δηλαδή την ημέρα που τελικά πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές για την ανάδειξη του πρώτου μεταπολεμικού κοινοβουλίου. Η νίκη της φιλοβασιλικής συντηρητικής παράταξης την ίδια ημέρα σηματοδότησαν και τη διαίρεση της Ελλάδας μεταξύ της αστικής και της κομμουνιστικής παράταξης, αφού το ΚΚΕ, το οποίο δεν είχε επίσημα κηρύξει ένοπλο αγώνα, κατήγγειλε τις εκλογές αυτές - από τις οποίες απείχε - ως παράνομες και νόθες. Παράλληλα με την πολιτική του δράση, όμως, το ΚΚΕ οργάνωνε και περιοδικές ανταρτικές επιχειρήσεις στην ύπαιθρο. Υποτίθεται ότι σκοπός αυτών των επιχειρήσεων ήταν η υπεράσπιση των κομμουνιστών και των αγωνιστών του ΕΑΜ, οι οποίοι υφίσταντο τις διώξεις τις αντίπαλης παράταξης, και των δωσιλόγων που στο μεταξύ είχαν ενταχθεί στους νέους κρατικούς μηχανισμούς ασφαλείας. Παρά ταύτα, η δράση αυτή όχι μόνο δεν ελάφρυνε την πίεση προς τους αριστερούς της ελληνικής υπαίθρου αλλά αντίθετα την ενέτεινε. Οδήγησε την νέα κυβέρνηση στη σταδιακή σκλήρυνση της στάσης της, με τη θέσπιση ειδικών μέτρων από τον Ιούνιο «κατά των επιβουλευομένων την δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας»,

Η τελική έκβαση του πολιτειακού ζητήματος, με τη διεξαγωγή ενός ελεγχόμενου δημοψηφίσματος τον Σεπτέμβριο 1946, ήταν η επάνοδος του βασιλιά Γεωργίου Β'. Αποτέλεσμα της ανένδοτης στάσης της συντηρητικής φιλοβασιλικής παράταξης, ήταν η απόλυτη ρήξη του ΚΚΕ με το αστικό πολιτικό σύστημα της χώρας, με συνέπεια τον συνασπισμό βασιλοφρόνων και μη φιλοβασιλικών πολιτικών σχηματισμών κατά του ΚΚΕ. Τον Οκτώβριο του 1946, που το ΚΚΕ προχώρησε στην ίδρυση του ΔΣΕ, μέχρι το τέλος του 1947 πραγματοποιήθηκαν πολλές συγκρούσεις, μεταξύ των κομμουνιστικών ανταρτικών δυνάμεων και των κυβερνητικών στρατευμάτων, τα οποία αποτελούνταν από τμήματα του

υπό δημιουργία Εθνικού Στρατού και παραστρατιωτικές ομάδες πολιτοφυλάκων. Αποτέλεσμα των συγκρούσεων αυτών ήταν να γίνει εμφανής η αδυναμία του Εθνικού Στρατού να αντιμετωπίσει τους αντάρτες, οι οποίοι, ακολουθώντας την τακτική του ανορθόδοξου πολέμου, είχαν να επιδείξουν αρκετές επιτυχίες. Στο μεταξύ, από την άνοιξη του 1947, οι Βρετανοί είχαν ανακοινώσει ότι δεν μπορούν πλέον να συνεχίσουν την υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης, και τη θέση τους πήραν οι ΗΠΑ, εγκαινιάζοντας έτσι μία περίοδο δεκαετιών άμεσης αμερικανικής εμπλοκής στα ελληνικά πράγματα.

Η ανακοίνωση του «Δόγματος Τρούμαν» σχετικά με την ισορροπία μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ, σε συνδυασμό με την αδυναμία του Εθνικού Στρατού, ώθησαν την ηγεσία του ΚΚΕ να αναθεωρήσει την τακτική της όσον αφορά στις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και την πολιτική στόχευση του αγώνα του. Τον Ιούνιο του 1947 ο εκπρόσωπος του ΚΚΕ στο συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος στο Στρασβούργο, Μ. Προφυρογένης, ανακοίνωσε την πρόθεση του ΚΚΕ να δημιουργήσει μία «ελεύθερη δημοκρατική Ελλάδα, με δική της κυβέρνηση και δική της κρατική υπόσταση». Από το σημείο αυτό και στο εξής κάθε πιθανότητα συνεννόησης μεταξύ του ΚΚΕ και του αστικού πολιτικού φάσματος είχε χαθεί. Οι προτάσεις του ΚΚΕ για ειρήνευση, μέσω των φιλελευθέρων πολιτικών δεν έφτασαν μέχρι την κυβέρνηση, ενώ η πρόταση της κυβέρνησης για παροχή αμνηστίας ως όρου για την κατάπαυση του πυρός και αφοπλισμού, απορρίφθηκε από τον ΔΣΕ, ενώ η ηγεσία του ζήτησε αναγνώριση από τον ΟΗΕ, και δήλωσε ότι αναλαμβάνει και πολιτικές αρμοδιότητες, βάσει των οποίων, μάλιστα, με πράξη ανακήρυξε την αβασίλευτη δημοκρατία.

Αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών και την ειλημμένης απόφασης της ηγεσίας του ΚΚΕ να προχωρήσει στη δημιουργία κυβέρνησης στις υπό τον έλεγχό του περιοχές, ήταν η σκλήρυνση της στάσης της κυβέρνησης της Αθήνας, η οποία απαγόρευσε την κυκλοφορία του Ριζοσπάστη στις αρχές Οκτωβρίου του 1947. Έπειτα από την ανακοίνωση δημιουργίας της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» από το ΚΚΕ στις 24 Δεκεμβρίου, η κυβέρνηση έθεσε εκτός νόμου το κόμμα. Στο επόμενο ενάμισι έτος, ο ΔΣΕ θα αναδιαμορφώσει τη στρατηγική του και θα υιοθετήσει τη διεξαγωγή τακτικού πολέμου. Ωστόσο, η στρατηγική αυτή προϋπέθετε την ύπαρξη στρατιωτικών δυνάμεων ύψους 60.000 ανδρών και γυναικών, τη συνέχιση της υποστήριξης από την Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία, και τον εξοπλισμό του ΔΣΕ με βαρύ οπλισμό από τις χώρες αυτές. Πάνω από όλα, όμως, προϋπέθετε την συνέχιση των χαμηλών επιδόσεων του Εθνικού Στρατού.

Σχεδόν όλες αυτές οι προϋποθέσεις δεν ίσχυαν, ή έπαψαν να ισχύουν στην πορεία των πραγμάτων. Η δύναμη του ΔΣΕ ποτέ δεν πλησίασε τους αριθμούς που επιθυμούσε η ηγεσία

του ΚΚΕ, ακόμη και μετά την έναρξη της πρακτικής της βίαιης στρατολόγησης. Ο ανεφοδιασμός και η υποστήριξη από την Αλβανία και κυρίως τη Γιουγκοσλαβία αντιμετώπιζε προβλήματα, και τελικά διακόπηκε έπειτα από τη ρήξη στις σχέσεις μεταξύ του Τίτο και του Στάλιν και την υποστήριξη του δεύτερου από το ΚΚΕ το καλοκαίρι του 1948. Παράλληλα το αξιόμαχο του Εθνικού Στρατού βελτιώθηκε επίσης σημαντικά, ιδιαίτερα έπειτα από την έναρξη του «Σχεδίου Μάρσαλ» και την εισροή αμερικανικών κονδυλίων και εξοπλισμού, με την ταυτόχρονη αναδιάρθρωση των επιτελείων και τον επανασχεδιασμό της στρατηγικής και της εκπαίδευσης των στρατιωτών.

Το πιο σημαντικό στοιχείο, όμως, το οποίο οδήγησε στην ήττα του ΔΣΕ, ήταν το χάσμα μεταξύ αυτού και της πλειονότητας του ελληνικού λαού. Στην εξέλιξη αυτή είχαν οδηγήσει ορισμένες επιλογές του ΚΚΕ, ήδη από το 1944-45, εξαιτίας των οποίων χάθηκε ένα μέρος του γοήτρου που είχε αποκτήσει ως πυλώνας του ΕΑΜ. Την επαύριον της λήξης του πολέμου και της Κατοχής, οι περισσότεροι Έλληνες επιθυμούσαν πάνω από όλα την επιστροφή στην κανονικότητα και την επούλωση των πληγών του πολέμου. Αν για ένα μέρος του ελληνικού λαού το πολιτειακό ζήτημα ήταν δευτερεύον, η πλειονότητά του πάντως δεν μπορούσε να αντιληφθεί τους λόγους που οδήγησαν στη σύγκρουση των «Δεκεμβριανών». Καίριο πλήγμα στη δημοτικότητα του ΚΚΕ επέφερε επίσης η επιλογή της ηγεσίας του να ασπαστεί την ιδέα της δημιουργίας της «σοσιαλιστικής δημοκρατίας της Μακεδονίας», η οποία ιδρύθηκε ως συνιστώσα της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας και εφαρμογή της στρατηγικής του Τίτο για την επέκταση της κυριαρχίας του στα Βαλκάνια. Το ΚΚΕ, το οποίο εξαρτάτο από την υποστήριξη του Τίτο, προέβη σε ενέργειες που υπέσκαπταν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Αυτό βάρυνε ιδιαίτερα στη συνείδηση των Ελλήνων πολιτών, καθώς οι ίδιοι ή οι πατέρες τους είχαν πολεμήσει και υποφέρει πολλά για την εδαφική επέκταση και ολοκλήρωση του κράτους τους.

Παρά τη συνδρομή όλων αυτών των παραγόντων, η υψηλή μαχητικότητα του ΔΣΕ οδήγησε στο να διαρκέσει η σύγκρουση μέχρι το τέλος Αυγούστου του 1949, οπότε κατελήφθησαν από τον Εθνικό Στρατό οι τελευταίες θέσεις του ανταρτών στον Γράμμο και οι εναπομείναντες μαχητές του ΔΣΕ αποχώρησαν στο αλβανικό έδαφος. Η πεισματώδης άμυνα των ανδρών και των γυναικών του ΔΣΕ δεν οφείλεται μόνο στην έλλειψη εναλλακτικής επιλογής, αφού η κυβέρνηση της Αθήνας ήταν άτεγκτη απέναντί τους. Ήταν αποτέλεσμα και της πεποίθησής τους ότι ο ένοπλος αγώνας αποτελούσε τη μοναδική για αυτούς πολιτική επιλογή, αλλά οι αξιόλογες εκλογικές επιδόσεις της ελληνικής Αριστεράς στο τέλος της δεκαετίας του 1950 τους διέψευσαν χωρίς αμφιβολία. Το τελικό αποτέλεσμα των λαθών της ηγεσίας του ΚΚΕ να πέσει στην εμφυλιοπολεμική παγίδα που της έστησαν οι

αντίπαλοί της, συνέβαλε αποφασιστικά στην κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Για την επόμενη 25ετία δομήθηκε και επικράτησε ένα εξωθεσμικό πλέγμα εξουσία - με κύριους πυλώνες τα ανάκτορα, τον στρατό και την αμερικανική πρεσβεία – το οποίο καθόρισε τις τύχες της χώρας και εμπόδισε τη φυσιολογική εξέλιξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, άρα και την ορθή οικονομική ανάπτυξη με ταυτόχρονη δίκαιη κατανομή του πλούτου στην ελληνική κοινωνία.

Σύνοψη

Η περίοδος 1940-1949 κρίθηκε από τις πολεμικές συγκρούσεις, αρχικά στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στη συνέχεια στο πλαίσιο της ενδοελληνικής σύγκρουσης για την εξουσία στη χώρα και το πολιτικό και κοινωνικό της καθεστώ. Οι επιλογές του ελληνικού πολιτικού συστήματος, και οι παθογένειές του, ήδη από την εποχή του Εθνικού Διχασμού, συνέβαλλαν παράλληλα με νέους εσωτερικούς και εξωγενείς παράγοντες, στην εμφάνιση μίας νέας διχαστικής διαμάχης, η οποία κατέληξε σε έναν αιματηρό και καταστρεπτικό Εμφύλιο Πόλεμο ανάμεσα στην Αριστερά και τον κοινωνικό-πολιτικό αστισμό.

Ο πόλεμος αυτός τραυμάτισε βαθιά την ελληνική κοινωνία, και στάθηκε η αφορμή για έναν κάθετο διαχωρισμό που διαπέρασε το δεύτερο μισό του 20ού αι., εμποδίζοντας την ανάπτυξη της χώρας και την κοινωνική ειρήνη. Ωστόσο, τα αίτιά του δεν μπορούν να ανιχνευτούν μόνο στις συνθήκες του πολέμου και της Κατοχής. Πρέπει να αναζητηθούν και στις νοοτροπίες που είχαν διαμορφώσει οι ηγέτες όλων των παρατάξεων – αστικών και μη – της χώρας και οι οποίες προκάλεσαν την αδυναμία κατανόησης και αξιοποίησης των μεταπολεμικών - οιονεί ευνοϊκών - συνθηκών για την Ελλάδα. Αυτό επέτρεψε στον ξένο παράγοντα να λειτουργήσει παρεμβατικά και καταλυτικά επιβάλλοντας στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Ελλάδας τη λογική και τις δουλείες του Ψυχρού Πολέμου.

Βιβλιογραφία

- Clogg Richard, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999
- Koliopoulos John – Veremis Thanos, *Modern Greece, A History since 1821*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
- Κολλιόπουλος Ιωάννης, Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 έως την 28^η Οκτωβρίου 1940, , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 358-453.
- Φαρμακίδης Γ.Α., *Πεπραγμένα της Παρά τω Πρωθυπουργώ Υπηρεσίας Ανταποκρίσεων Μετά των Γερμανικών Αρχών Κατά την Κατοχήν-Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήναι 1957.
- Τσολάκογλου Γεώργιος, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Ακροπόλεως, Αθήνα 1959.
- Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικό του Ημερολόγιου*, τομος Δ', Ίκαρος, Αθήνα 1960.
- Koliopoulos J., *Greece and the British Connection 1935-36*, Oxford 1977.
- Close David, *Ελλάδα 1945-2004. Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία*, Θύραθεν, Αθήνα 2006.